

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՀԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍԻՏՈՒՏ

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹ

XVI

ԱՎԱՆԴԱԿԱՆԸ ԵՎ ԱՐԴԻԱԿԱՆԸ ՀԱՅՈՑ ՄՇԱԿՈՒՅԹՈՒՄ

ԴԵՐԵՆԻԿ ՎԱՐԴՈՒՄՅԱՆԻ ԾՆՍԴԱՆ 90-ԱՄՅԱԿԻՆ
ՆՎԻՐՎԱԾ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎՔԻ ՆՅՈՒԹԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

Երևան
ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչություն
2014

ՀՏ 008:06
ԳՄԴ 71
Հ 241

Տպագրվում է ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի
գիտական խորհրդի որոշմամբ

Խմբագիրներ՝

Սարգիս Հարությունյան, Հարություն Մարության, Սուրեն Հորոսյան,
Թամար Հայրապետյան, Լևոն Աբրահամյան

Հայ ժողովրդական մշակույթ XVI

Հ241 Ավանդականը և արդիականը հայոց մշակույթում/ ՀՀ ԳԱԱ
հնագիտ. և ազգագր. ինստ.: Խմբ. Ս. Հարությունյան, Հ. Մարության,
Ս. Հորոսյան, Թ. Հայրապետյան, Լ. Աբրահամյան. – Եր.: «Գիտու-
թյուն», 2014, - 494 էջ:

Ժողովածուն նվիրված է ազգագրագետ Դերենիկ Վարդումյանի
ծննդյան 90-ամյակին և ընդգրկում է այդ առթիվ 2013 թ. դեկտեմբերին
կայացած գիտաժողովի նյութերը: Նախատեսված է հումանիտար ու
հասարակական ոլորտների գիտնականների և հայոց մշակույթով
հետաքրքրված ընթերցողների լայն շրջանակների համար:

ՀՏ 008:06
ԳՄԴ 71

ISBN 978-5-8080-1075-8
© ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատարակչություն, 2014

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

1. Դերենիկ Սուրենի Վարդումյան. մարդը և գիտնականը <i>Սուրեն Հորոսյան</i>	13
 I. ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ	
2. Լոռու ազգագրական ուսումնասիրությունը 1930-ական թթ. <i>Լիլյա Վարդանյան</i>	19
3. Հայաստանում ազգագրական նյութերի գրառման սկզբնավորման պատմությունից <i>Ռաֆիկ Նահապետյան</i>	31
4. Հովհաննես Թումանյան և Ստեփան Լիսիցյան. Երկու մեծերի համագործակցությունը <i>Հասմիկ Հարությունյան</i>	40
5. Գեղարվեստական մշակույթի էթնունցիոնալիզացիան ուսումնասիրության փորձ՝ ըստ մշակույթի գործիչների վարկանիշերի <i>Ռուրեն Օհանջանյան</i>	50
6. К изучению этноботанических аспектов армянской культуры <i>Нина Степанян-Гандилиян</i>	55

38. Արմին Թեղփիլ Վեգների «Հայ ժողովրդի արտաքսումը անապատ» դասախոսության ազգագրական արժեքը	335
<i>Տիգրան Սարուհանյան</i>	
39. Ոճրագործների վարքային դրսնորումներն Օսմանյան կայսրությունում հայերի դեմ իրականացված կոտորածների ու ցեղասպանության ընթացքում. սեռական բռնություններ	342
<i>Հասմիկ Գրիգորյան</i>	
40. Ցեղասպանության հիշողության պահպանման և տարածման երկու մոտեցում	350
<i>Խաչատուր Կոբեյյան</i>	
41. Հոլոքոստի մասին տեղեկատվության առկայությունը Հայաստանի դպրոցական դասագրքերում	358
<i>Հարություն Սարության</i>	
42. Փլուզումից դեպի խզում. ուշ խորհրդային մամուլի նոր լեզվի առաջցումը 1988 թ. Սպիտակի երկրաշարժից հետո	365
<i>Գայանե Շագոյան</i>	
VII. ԲԱՆԱՀՅՈՒՍԱԿԱՆ ԺԱՆՐԵՐ ԵՎ ՍՅՈՒԺԵՆԵՐ	
43. Հայ ժողովրդական հեքիաթների այումեների ու տիպերի համացույցի նախնական տարբերակը (ըստ Արքնե-Թոմփսոն-Ութերի հեքիաթների տիպերի միջազգային նշացանկի)	375
<i>Թամար Հայրապետյան</i>	
44. Զրույցի ժանրը Տավուշի բանահյուսության մեջ	384
<i>Էսթեր Խեմչյան</i>	

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՀԵՔԻԱԹՆԵՐԻ ՍՅՈՒԺԵՆԵՐԻ
ՈՒ ՏԻՊԵՐԻ ՆՇԱՑԱՆԿԻ ՆԱԽՆԱԿԱՆ ՏԱՐԲԵՐԱԿԸ
(ըստ Աարնե-Թոմֆուն-Ութերի հեքիաթների
տիպերի միջազգային նշացանկի)

Թամար Հայրապետյան

Շարունակվում են բուն հայկական հեքիաթների՝ սյուժեների տիպերի¹ նշացանկի կազմման, խմբագրման և հընթացս համալրման աշխատանքները՝ ներառյալ կենդանական հեքիաթները։ Այն ընդգրկում է Աարնե-Թոմֆուն-Ութերի «Ժողովրդական հեքիաթների տիպերի»² միջազգային նշացանկի շուրջ 285 թվահամար, որոնց հիմքում ընկած է համացույցի նախնական տարբերակի 1271 տպագիր տարբերակ։ Հայկական հեքիաթային ժառանգության մի ստվար մաս միջազգային համացույցում չունի համապատասխան համարներ, որոնք ել, ամենայն հավանականությամբ, ազգային հեքիաթացանկի առանձնահատկությունները կրող մասն են։ Նշացանկում կենդանական հեքիաթները ներկայացված են 1-101 թվահամարներով և կազմում են 101 տիպ, իրաշապատումը՝ 301-735՝ 88 տիպ, իրապատումը՝ 780-1199՝ 87 տիպ, կրոնականը՝ 750D-ՀՃՀ 779՝ 9 տիպ։ Վերոնշյալ հեքիաթախմբերից 8-ը մեր նշացանկում հանդես են գալիս Աարնե-Թոմֆուն-Ութերի նշացանկի թվահամարների տակ, սակայն Աարնե-Թոմֆուն-Ութերի փոխարեն կրում են Հայ ժողովրդական հեքիաթներ (այսուհետ՝ ՀՃՀ) վերտառությունը, այ-

¹ Type – տիպ, թվահամար։

² Aarne A., Thompson S., *The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography*. Antti Aarne's Verzeichnis der Märchentypen. FF Communications. № 184. Translated and Enlarged by Stith Thompson, Second Revision, Helsinki, 1964 (first edition 1928, № 74).

Թամար Հայրապետյան

սինքն՝ ՀԺՀ 446՝ «Ցերեկը մեռնող ամուսինը», ՀԺՀ 461՝ «Օձե ծառը», ՀԺՀ 506A՝ «Երախտագետ ձուկը», ՀԺՀ 707՝ «Երեք քրոջ հերիաթը», ՀԺՀ 779՝ «Խոճով տղան», ՀԺՀ 780՝ «Երգող շվի», ՀԺՀ 780B՝ «Թաքուն չի մնա», ՀԺՀ 901՝ «Ո՞ւմ կինն է ամենահնազանդը»: Սրանից չի հետևում, թե միջազգային նշանակում վերոնշյալ հերիաթախմբերը չկան, այլ Հայաստանի պատմապագագրական տարբեր շրջաններից գրառված հերիաթների վերոնշյալ տիպերի դիպաշարերը մոտիվների մակարդակում հայ բանահյուսության մեջ դրսերում են ազգամշակութային յուրահատկություններ:

Ֆիննական դպրոցի պատմաաշխարհագրական մեթոդի ներկայացուցիչ Ա. Ասրնեի 1910 թ. հրատարակած «Հերիաթների տիպերի նշացանկը» («Verzeichnis der Märchentypen») աշխատությամբ առաջին անգամ ի մի բերվեցին հերիաթների միջազգային թեմաներն ու մոտիվները, որոնց օրինակով տարբեր երկրների բանագետներ կազմեցին նոր նշացանկեր: Ամերիկացի բանագետ Ս. Թոմփսոնը, 1928 թ. Ա. Ասրնեի վերոնշյալ աշխատությունը անգլերեն թարգմանելով և նոր նյութերով համալրելով, հրատարակում է որպես բանագիտական ուղեցույց, որը հայտնի է Ասրնե-Թոմփսոնի անունով, և որի մեթոդական հիմքի վրա առավել կատարելագործված և Հանս-Յորգ Ռոթերի կողմից արդիականացած սկզբունքներով այժմ համակարգվում է հայկական հերիաթների բանահյուսական ժառանգությունը:

Հայ ժողովրդական բանահյուսության տեքստաբանությամբ գրաղվող թեմատիկ խումբը 1996-2000 թթ. հայկական հերիաթների տպագիր աղբյուրներից քաղված տարբերակները դասակարգել է ըստ այուժեների ու տիպերի սեղմագրերի: 2001 թ. առ այսօր հերիաթախմբերից յուրաքանչյուրի համար կազմվում է մի ընդհանուր սխեմա: Աշխատանքը շարունակվում է, քանի որ 1959 թ. սկզբնավորված «Հայ ժողովրդական հերիաթների» գիտական բազմահատորյակի տպագրությունը ցարդ չի ավարտվել: Տպագրության են պատրաստվում Ռշտունիքի, Պարսկահայքի, Շատախի և գաղթավայրերի հերիաթները: Այս տարի սեղմագրվել և «Հայ ժողովրդական հերիաթների սյուժեների տիպերի համացույցին» են հարմարեցվել 2008 թ. լույս տեսած «Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն» մատենաշարի XXV հատորի (Իջևան-Զորոփորի ազգագրական շրջան) և 2009 թ. լույս տեսած «Ղարադարի հայերը» ժողովածուի II հատորի, ինչպես նաև 2009 թ. լույս տեսած ՀԺՀ XVI հատորի (Վան-Վասպուրականի ազգագրական շրջան), 2012 թ. հրատարակված XVII հատորի (Մոկսի ազգագրական շրջան) հերիաթները: Այս աշխատանքների շնորհիվ նաև հաղթահարվում է պատմաազգագրական շրջանների

ներկայացվածության անհամաշափությունը. եթե մինչև ՀԺՀ XVII հատորի (Մոկ) լուս ընծայումը Այրարատը համացույցում ներկայացված էր 145 միավոր սյումեն, ապա Մոկը և Շատախը՝ 2-ական: Այսօր արդեն Մոկը ներկայացված է 40 միավորով, իսկ Շատախը կլացվի հեքիաթական հատորի հրատարակությունից հետո:

Հեքիաթագիտական ուղեցույցը խմբագրվում, ճշտվում, լրացվում, ծանոթագրվում և պատրաստվում է տպագրության՝ արդեն ըստ Աարնե-Թոմփսոն-Ռիթերի միջազգային նշացանկի, որն ընդգրկում է 301-1199 թվահամարները:³

Հայկական հեքիաթներին Ս. Թոմփսոնն անդրադարձել է հպանցիկ՝ բավարար չափով նյութ չունենալու պատճառով, հիշատակում է Ի. Խաչատրյանցի⁴ հեքիաթների ժողովածուի անգլերեն տարբերակը՝ Ն. Օոլովի թարգմանությամբ, իսկ «Բանահյուսական գրականության մոտիվների համացույցում»՝ Ս. Անանիկյանի «Հայ դիցաբանություն»⁵ աշխատությունը: Հետազայտում ամերիկահայ բանագետ Ս. Հուգասյան-Վիլան «100 հայկական հեքիաթներ»⁶ ժողովածուում դրանք ենթարկել է մոտիվային դասակարգման՝ ըստ Աարնե-Թոմփսոնի համացույցի:⁷

Աարնե-Թոմփսոնի (այսուհետ՝ AT) համացույցի համաձայն, եթե հեքիաթը հանդիպում է մի քանի երկրում, այն տեղադրվում է հիմնական ինդեքսի տակ, իսկ մեկ օրինակի դեպքում ընդգրկվում է հավելվածում: Բաժնում աշխատանքներ են կատարվել նաև իբրև հավելված նախատեսված՝ «Չընդգրկված հեքիաթների» ուղղությամբ: Տպագիր աղբյուրներից համապատասխան սյումեները սեղմագրվել և տեղադրվել են ըստ միջազգային համացույցի թվահամարների: Դրանք այն հազվադեպ հեքիաթներն են, որոնց թիվը ավելացել է և այժմ, ըստ դասակարգման համացույցի, այլևս կարիք չի լինի

³ Անգլերենից կատարած թարգմանության համար շնորհակալություն ենք հայտնում բ.գ.թ. Գոհար Մելիքյանին:

⁴ *Khatchatriantz I.*, Armenian Folk Tales. N. Y., 1946.

⁵ Ananikian M., Armenian Mythology // The Mythology of All Races, XI, Boston, 1920.

⁶ Hoogasian-Villa S. (ed. and collector), 100 Armenian Tales and their Folkloristic Relevances. Detroit, 1966.

⁷ Հայկական հեքիաթների մոտիվների համակարգման գործում արժանի ներդրում է Ս. Գուլակյանի՝ 567 հեքիաթների հիման վրա կազմած «Հայկական հրաշապատում հեքիաթների առարկայացանկը», որը հընթաց տեղեկություններ է հայտնում նաև հեքիաթների հերոսների, գերբնական կերպարների, կենցաղում օգտագործվող իրերի մասին (Гуллакян С., Указатель мотивов армянских волшебных сказок, Еր., 1983):

Թամար Հայրապետյան

առանձնացնելու, որովհետև տեղ կգտնեն համալրված հերթական համապատասխան նիշերի տակ:

Մեր կատարած հղումները ներկայացված են ըստ միջազգային համացույցի, ամեն տիպի սխեմայից հետո շեղատառ նշված է այդ տեսակի հերթաքննիքի քանակը, աղբյուրը, ազգագրական շրջանը:

1932 թ. Լունդում (*Շվեդիա*) գումարված հյուսիսային բանասերների 7-րդ կոնֆերում, գնահատելով հերթաքնների ուսումնասիրության վիճակը, ֆիննական դպրոցի ներկայացուցիչ շվեդ Կ. Վ. Ֆոն Սիդովը, հերթաքնների դասակարգման և ինդեքսավորման պատմաաշխարհագրական մեթոդը համարում է որոշ չափով սխեմատիկ և փակուղային: Այլ ուսումնասիրողներ ևս խոսել են մեթոդի հարուցած խնդիրների մասին: Հետազայում Աարնեի համակարգը երկու անգամ վերանայել և համալրել է Մթիվ Թոմփսոնը (1928, 1961 թթ.), ընդարձակելով և ավանդական հերթաքններ ներառելով Եվրոպայից մինչև Հնդկաստան: Ֆիննական պատմաաշխարհագրական մեթոդը նախորդների նման չէր սահմանափակվում սույն հնդեվրոպական ցեղակից ժողովուրդների շրջանակներով (Գրիմ եղբայրների առասպելաբանական դպրոց) կամ Արևելով ու Արևմուտքով և Արևելքի դերի գերազնահատմամբ (թ. Բենֆեյի փոխառությունների դպրոց): Առաջին անգամ ֆիննական դպրոցից է սկսվում տարբերակների տարածքային և աշխարհագրական գիտական արժեքավորումը, տեքստաբանական քննությունը, բանահյուսական երկերի տիպերի ու այուժեների հետազոտությունը, դրանց փոխակերպումների բնականոն ընթացքը՝ տարածության և ժամանակի մեջ:

2004 թ. հրատարակվել է Հանս-Յորգ Ութերի «Միջազգային հերթաքնների տեսակները» (Աարնե-Թոմփսոն-Ութեր) (Aarne/Thompson/Uther-այսուհետ՝ ATU) եռամաս նշացանկը, որի առաջին մասը նվիրված է կենդանական, հրաշապատում, կրօնական և իրապատում հերթաքններին, երկրորդը՝ երգիծական հերթաքններին ու զրույցներին, երրորդ նշացանկի հավելվածն է: Այն վերահրատարակվել է 2011 թ., Հելսինկիում:⁸

Այստեղ հաշվի են առնվել նախորդ համացույցում տեղ գտած բացթողումները, և աշխատանքներ են տարվել դրանք հնարավորինս վերացնելու ուղղությամբ՝ չխաթարելով հերթաքնների տիպերի ներկայացման ավանդական սկզբունքները:

⁸ Uther H.-J., The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography, I, II, III, FF Communications. Helsinki, 2011.

AT համացույցի քննադատությունը ներառում է հետևյալ հիմնական կետերը.

1. Պատումների տիպաբանությունը ենթադրում է ճշգրիտ գիտական սխեմա՝ մի քան, որ գոյություն չունի իրական կյանքի պատմողական ավանդության մեջ:

2. Ժանրերի սահմանումները և դասակարգումն ըստ կերպարների երբեմն կայուն չեն ոչ թեմատիկ և ոչ էլ կառուցվածքային առումով: Օրինակ՝ հստակ ժանր չի ներկայացված AT 850-999 թվահամարների հեքիաթների համար՝ նովելներ-ռոմանտիկ հեքիաթներ (новеллистические сказки), իրապատում հեքիաթներ:

3. Ֆիննական դպրոցը ուշադրություն է դարձրել XIX դ. քանավոր ավանդությանը, որի պատճառով անտեսվել են գրական աղբյուրները՝ դրանց երկրորդական դեր հատկացնելով և հաճախ անտեսելով հեքիաթի տիպերի հին կարևոր տեսակները:

4. Համակարգը ներառում է միայն եվրոպական պատմողական ավանդությը՝ ներառելով համարժեք նյութ Արևմտյան Ասիայից և եվրոպացիներով քնակեցված այլ վայրերից, քայլ նյութերը անհավասար են վավերագրվել: Փաստարկումները զգալիորեն փոփոխվում են վայրից վայր, իսկ որոշ դեպքերում (օրինակ՝ Դանիայից և Ռուսաստանից) ընդհանրապես տեղեկություն չի ներկայացվել, Պորտուգալիայից և Արևելյան ու Հարավարևելյան Եվրոպայից վկայություններ չկան: Փոքր էթնիկական խմբերի պատմողական ավանդությունները (բասկեր, լատիններ, ֆրիզներ, սերբեր և այլն) կամ չեն արձանագրվել, կամ քիչ են արձանագրվել:

5. Առանձին տեղայնացված տիպերի ներկայացումը միայն մի քանի տարբերակներով հանդիրավի ստվեր է նետում և՝ նրանց տեղը ավանդության մեջ որոշելու հարցում, և՝ համացույցի դասակարգման համակարգի վրա առհասարակ:

6. Հաճախ բացակայում են գիտական պատշաճ հղումները:

7. Տարբերակների հղումները երբեմն վերցված են հին հավաքածուներից և ոչ նորերից:

8. Հեքիաթների տիպերի նկարագիրը որոշ դեպքերում շատ հակիրճ է և հաճախ՝ ոչ հստակ, նաև հաճախ՝ անարդարացիորեն կենտրոնացած գործող արական սեռի անձանց վրա:

9. Այսպես կոչված «անկանոն» տիպի հեքիաթների ներառումը կասկածելի էր:

10. Մեծ քանակի վավերագրություններ, որ վկայում են գոյություն ունեցող տիպերի մասին, արխիվային դժվարահասանելի տեքստեր:

ԱՏՍ եռամաս նշացանկը վերացրել կամ մեղմացրել է այս բացթողումները: Այն թույլ է տալիս հեքիաթների տիպերը արագ տեղայնացնել՝ դրա ուսումնասիրությանը տալով պատմահամեմատական կողմնորոշում բոլոր գիտակարգերի գիտնականներին, ովքեր առնչվում են ժողովրդական ավանդության հետ: Հին տիպերի նկարագրությունը ամբողջովին վերանայվել է և դարձվել ավելի ճշգրիտ՝ հիմնվելով այն հետազոտական նյութի վրա, որ հասանելի էր մինչև 2003 թ.:

Ավելի քան 250 նոր տիպեր են ավելացվել, որոնք ներկայացված են տարբեր բաժիններում: Հղումներ են կատարվել շատ տիպերի վրա, որոնք Աարնե-Թումիսոնի համացույցի մեջ ցրված էին տարբեր բաժիններով, որոնց ներքին հատկանիշները կամ կառուցվածքային նմանությունները և համադրությունները մյուս տիպերի հետ նախկինում անտեսվել էին: AT համացույցի այն տիպերը, որոնք սահմանափակվել են մեկ էթնիկ խմբով, և որի համար այլ տեղեկություն հասանելի չէ, հանվել են (նրանք կարող են տեղ գտնել տեղական համացույցներում), բացառությամբ, եթե նրանք ունեն կարևոր ժամանակագրական, էթնիկ կամ աշխարհագրական նշանակություն:

Շատ տիպեր՝ հակիրճ կամ խառը նկարագրություններով, նույնականացվել են, նամանավանդ, եթե դրանց բնագրերը տարասեն էին, և տեղական համացույցները չեն կարողացել ցույց տալ, որ դրանք ունեն ֆունկցիոնալ կամ կառուցվածքային ամբողջականություն:

Յուրաքանչյուր «հեքիաթի տիպ» ունի թվահամար, վերնագիր, բովանդակության նկարագրություն և պետք է ընկալվի որպես ձկուն համակարգ: Այն հաստատուն չափման միավոր չէ, որը կարելի է հղել իբրև հնացած նյութ անցյալից, այլև դինամիկ է, շարժական, փոփոխվող և հեշտությամբ կարող է ինտեգրվել նոր թեմատիկ շարադրանքի մեջ:

Չնայած հեքիաթների տիպերի սահմանումը՝ իբրև ինքնուրույն պատում, և մոտիվը՝ իբրև պատումի մեջ ամենափոքր միավոր, շատ հաճախ անձշտության պատճառով քննադատության են ենթարկվել AT համացույցում, այնուամենայնիվ դրանք ամենաճշգրիտ տերմիններն են, որ նկարագրում են պատումների հարաբերությունները, տարբեր ֆունկցիոնալ և ձևական հատկանիշները, զանազան էթնիկական խմբերի տարբեր ժամանակաշրջանների և ժանրերի միջև եղած առնչությունները:

Մոտիվի ընդհանուր տարրերակումը՝ իբրև հեքիաթի տարրերից մեկը (այն է՝ գործող անձի վերաբերյալ, առարկա կամ պատահար), այսուեղ տարանջատված է բովանդակությունից: Իրականում մոտիվը կարող է լինել այս երեք տարրերի համակ-ցությունը: Այն պատումի դինամիկ միավոր է, և ինքն է որոշում, թե ինչ մոտիվների հետ կարող է զուգադրվել: Մոտիվները կազմում են պատումների հիմնական կառուցվածքային տարրերը կամ կաղապարները: Գործնականորեն պարզ տարանջատում մոտիվի և տիպի միջև հնարավոր չէ, քանի որ սահմանները հստակ չեն:

AT համացույցը մատենագիտական գործիք է, որը բնութագրում է տարրեր էթնիկական խմբերի՝ տարրեր ժամանակաշրջաններում տպագրված պատումների բազմազանությունը, և ամեն տիպի նկարագրությանը հետևում են համացույցների տերստերի և տպագրված ուսումնասիրությունների հղումները:

Անցյալում միջազգային հեքիաթների տիպերի համացույցում հանիրավի գերիշխել է եվրոպական ավանդությունը: Այս անհավասարակշռությունը մուտք է գործել ATU նշացանկ ոչ թե էթնոկենտրոն գաղափարախոսության պատճառով, այլ պարզապես այն արտացոլում է գիտության ներկայիս վիճակը: Շատ երկրների և շրջանների համար պատմողական ավանդության համակարգված դասակարգումը սկսվել է բոլորովին վերջերս:

Բազմաթիվ հին ու նոր տեղական և միջազգային հեքիաթների համացույցների հետ համատեղելիության նկատառումներով՝ հեքիաթների տիպերի համարները, որ շրջանառության մեջ են եղել մոտ մեկ դար, մնացել են անփոփոխիս: AT համացույցում որոշ տիպեր կրկնվում են: Թոմֆոնը սրանք վերցրել է տեղական համացույցներից՝ առանց գիտակցելու, որ նույն տիպն արդեն նշված է մեկ այլ տեղում: Հեքիաթի հանրագիտարանի (Enzyklopädie des Märchens (այսուհետև՝ EM)) շատ հոդվածներ մատնացույց են անում այս սխալը: Միայն մի քանի տեղ անհրաժեշտ եղավ տիպի համարը տեղափոխել (օրինակ՝ AT 1587 դարձել է ATU 927 D): AT համացույցում կանոնավոր և անկանոն (regular/irregular) հեքիաթների տարրերակների զանազանումը (որ տպված են մանր տառերով) ամենապրոբլեմայինն է: Այսպես կոչված «անկանոն» տիպի հեքիաթները հաճախ պիտանի չեն, երբ դրանք գոյություն չունեին այս կամ այն էթնիկական խմբերի մոտ: Որոշ դեպքերում այս տիպերը զարմանալիորեն կարևորվում են. դրանց բանավոր ավանդությունը զարգանում էր՝ հիմնվելով մեծ գրական ավանդության վրա, որը հասնում է մինչև հունական և հռոմեական գրականություն: Այն տիպերը, որոնք այնքան կար-

ևոր են, որ տեղ են գտել ATU-ում, համարվում են կանոնավոր (regular) տիպի հեքիաթներ:

Այնուամենայնիվ, որոշ նշված թվահամարների հայտնվելը այս նշացանկում փոխսպառումների արդյունք է: Որոշ թվահամարներ սղվել են՝ հղելով մի ամբողջ շարք (օրինակ՝ 425 և 510): Շատ համացույցներ նշել են տեքստեր այս համարներով՝ համապատասխան ենթատիպերի տակ նշելու փոխարեն: Հաճախ այս ենթատիպերի սկզբում կամ վերջում ընթացող տարամետ իրադարձություններ կամ մոտիվներ օգտագործվել են որպես ընդհանուր հեքիաթի տիպից դրանք առանձնացնելու չափանիշ: Այուս ենթատիպերը խմբավորվել են իրենց կառուցվածքային տարրերի համար, օրինակ՝ 425ff., 910ff., 1968ff., 1920ff., և 1960ff. տիպերը: Որպեսզի ներկայացվեն այնպիսի պատումներ, որոնք հատկապես դժվար է դասակարգել, օգտագործվել է «Բազմազան տիպ» անվանումը: Նման բազմազան կամ տարասեռ (հետերոգեն) տիպերը կարող են նկարագրվել միայն իրենց թեմայով, որն արտահայտված է ընդհանուր կառուցվածքում: Երբեմն ամենալավ լուծումն է որպես օրինակ ներկայացնել մեկ տեքստի համառոտ շարադրանքը:

Նախկինում ենթատիպերի ցանկը հաճախ կառուցվում էր ոչ ժամանակագրական սկզբունքով: Թումփոնի դասավորման սկզբունքները և ենթատիպերը կամ տիպերը տառերով (ինչպես՝ A, B, C, A*, B*, C*) ու աստղանիշով (*/**) նշելը, որ սահմանափակվում են մի քանի տարածքով, խնդրահարույց են: Այսեղ՝ ATU-ում, այսպիսի նշագրման համակարգը էական նշանակություն չունի: Տառերը կամ աստղանիշերը պարտադիր չեն, որ ներկայացնեն առանձին տիպ կամ ենթատիպ: Ամեն մի նկարագրություն ներկայացնում է առանձին հեքիաթի տիպ, որ փաստագրվել է առնվազն երեք էթնիկական խմբի մոտ կամ էլ շատ վաղուց: Միայն այս չափանիշով առաջնորդվելով՝ հնարավոր եղավ հեքիաթների նոր տիպեր ավելացնել էական ավանդական հիմքի վրա՝ առանց խաթարելու թվահամարների հին համակարգը:

Հեքիաթների տիպերի վերնագրերը մասսամբ վերանայվել են, և այուժեների նկարագրությունները նորից են գրվել ու ընդլայնվել՝ պահելով նաև նախկին վերնագրերը: Սեղմագրերը ընդլայնելու շատ պատճառներ կային՝ հիմնական գործող անձանց նկարագրության մեջ անհրաժեշտ էր ուղղել սեղերի նկատմամբ վերապահումները և հնարավորինս պարզել սեղային տարրերը թեմաները նկարագրելիս: Հեքիաթի տիպի նկարագրությունը առաջարկում է հիմնական սեղմագրի նվազագույն կմախք-շրջանակը, որ ներառում է հեքիաթի կենտրոնական կառուցվածքը և բովանդակությունը՝ գլխավոր գոր-

ծող անձանց հետ մեկտեղ: Կարեոր փոփոխությունների մասին փաստերը նույնպես ընդգրկվել էն: Այն տերմինները, որ երկրնտրանք էին առաջացնում AT-ում, նույնպես վերանայվել էն և ստանդարտացվել, որոշները փոխվել են իմաստային նկատառումներով, և ոչ հստակ լեզուն ավելի ճշգրիտ է դարձել: Մոտիվների թվահամարները, որոնք լրացուցիչ կողմնորոշում են տալիս, դրվել են համապատասխան տեղում: Տեղ չգրավելու նպատակով դրանք չեն կրկնվել առանձին բաժիններում:

Հանս-Յորգ Ռոթերի «Միջազգային հեքիաթների տեսակները» եռամաս նշացանկը Աարնե-Թոումփսոնի «Ժողովրդական հեքիաթների տիպերի» միջազգային համացուցի բարեփոխված ու համալրված տարբերակն է, որը ներկայում համարվում է միջազգային հեքիաթագիտության մեջ ընդունված և կիրառվող այն արդյունավետ միջոցը, ինչով հնարավոր է համակարգել ու հետազոտել աշխարհի տարբեր ժողովուրդների, այդ թվում նաև հայկական հեքիաթների բանահյուսական ժառանգությունը: